

I Š L I E T U V O S M O K Y K L O S I R P E D A G O G I K O S P R A E I T I E S

Juozas Vaitkevičius

L I E T U V O S M O K Y K L O S I S T O R I J O S V I N G I A I

Šio amžiaus ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje Europoje kilo neramumų. Dvi didžiosios agresyvios imperinės valstybės pradėjo dalintis Europą, plėsti savo teritorijas smurtu ir ginklu užgrobdamos mažesnes valstybes. 1939 m. rugpjūčio 23 d. ir tu pačių metų rugsėjo 28 d. kaip susitarimų tarp hitlerinės Vokietijos ir stalininės TERS, žinomų I. Ribentropo ir V. Molotovo paktu vardu, išdava sudarytas naujas Europos žemėlapis. Šie du agresoriai ginklu užgrobė ir pasidalijo tarpusavyje Lenkiją, TERS jėga aneksavo Estiją, Latviją ir Lietuvą, užgrobė dalį Rumunijos, Suomijos. Lietuvoje (kaip ir kitose užgrobtose šalyse) karinės okupacijos bei politinio diktato sąlygomis pašalinta buvusi vyriausybė, sudaryta (tiksliau Maskvos paskirta) nauja valdžia. 1940 m. liepos 21 d. suvaidintas savanoriškas Lietuvos TSR prisijungimas prie TERS.

Prasidėjo esminis Lietuvos ekonominio, politinio, kultūrinio gyvenimo pertvarkymas: nacionalizuojami bankai, fabrikai, dvarai Stambesni ūkiai apkarponai (iki 30 ha), bežemiai valstiečiai gauti žemės (po 5 ha), iš kalėjimų paleidžiami politiniai (ir ne tik politiniai) kaliniai, legalizuojama komunistų partija. Komunistai ir naujai santvarkai palankūs žmonės skiriami eiti valstybines-administracines pareigas. Pervertinamos visos vertybės.

Visuomeninio gyvenimo pertvarka Tarybų Lietuvoje ypač patalietė liaudies švietimų. 1940 m. birželio 27 d. aplinkraštyje naujasis Lietuvos švietimo ministras A. Venclova rašė: "Senasis režimas žlugo, o kartu su juo žlugo ir tariamieji idealai (...) prieš Lietuvos švietėjų akis atsiveria nauji keliai, nauji uždaviniai. Ir atsakingi švietimo vadovai, ir etiniai mokytojai turi gerai suprasti gyvenamojo momento svarbą ir liaudies vyriausybės siekiamus idealus. Visa tai, kas eina prieš plačiųjų liaudies masių, prieš darbo žmonių reikalus, turi būti atmesta ir iš mokyklų pašalinta" (1, p. 147). Tai buvo pirmas išėjimas

masis naujos švietimo vadovybės dokumentas švietimo darbuotojams.

Naujos reformos iš tiesų prasidėjo netrukus. Mokykla atskiriama nuo bažnyčios. Jau liepos pirmą dieną iš mokyklų atleisti visi tikybų mokytojai. Nutrauktas konkordatas su Vatikanu. Pagal tuometinius Lietuvos Vyriausybės priimtus įstatymus visos mokyklos, vaikų darželiai, aikštelės ir kitos mokymo bei švietimo įstaigos, išlaikomos įvairių organizacijų ar privačių asmenų, buvo paimtos į valstybės rankas. Mokykla ir visa švietimo sistema tapo valstybine, vieninga, pasaulietine. Uždaromos visos mokyklų ir jaunimo bei vaikų organizacijos (skautų, ateitininkų, jaunųjų ūkininkų ir kt.), legalizuojamos pionierių ir komjaunimo organizacijos. Uždaromi visi iki tol ėję pedagoginiai žurnalai. Paliktas tik vienas - "Mokykla ir gyvenimas", kuris Nepriklausomoje Lietuvoje buvo leidžiamas kairuoliškai nusiteikusios Lietuvos mokytojų sąjungos. Panaikintas mokesčiai už mokslą vidurinėse ir aukštesiose mokyklose neturtingų tėvų vaikams. Jau pirmaisiais Tarybų valdžios metais Lietuvoje iki tol buvusi trylikametė vidurinė bendrojo lavinimo mokykla sulyginama su sąjungine - dešimtmete: 1941 m. pavasarį trys gimnazijos klasės (VI-VII-VIII) laikė baigiamuosius abiturus egzaminus. Buvo pertvarkomi ir mokymo planai. Pašalinamas tikybos, filosofijos pagrindų mokymas, įvedamas rusų kalbos, Stalino konstitucijos, TSRS istorijos mokymas. Plečiami matematikos, gamtos mokslų kursai humanitarinių dalykų sąskaita ir kt. Jau 1940/41 m. m. visos mokyklos dirbo pagal naujus mokymo planus. Sparčiai buvo verčiami vadovėliai iš rusų kalbos. Turimi vadovėliai taikomi naujai ideologijai, išimant atskirus puslapius, skyrius ir pan. Priimamas "Suaugusių švietimo įstatymas" (1940 m. rugpjūčio 5 d.), kuriame vadinamieji kultūros židiniai, steigiamos mokyklos suaugusiems.

Visi šie mokyklos pertvarką liečiantys potvarkiai ir nutarimai mokytojus pasiekdavo per likusio vienintelio pedagoginio žurnalo "Mokykla ir gyvenimas" bei visuomeninės politinės periodinės spaudos "Tiesa", "Tarybų Lietuva" ir kt. puslapius, taip pat per įvairius pasitarimus, susitikimus, suvažiavimus pasakytas naujosios valdžios atstovų kalbas. Pavyzdžiui, 1940 m. liepos 14-15 d. Kaune vyko Lietuvos TSR mokytojų suvažiavimas, kur plačiai buvo nušviesti nauji uždaviniai, keliami mokyklai ir mokytojams.

Koks turi būti tarybinis mokytojas, kokius uždavinius ir kaip juos spręsti ugdant jaunąją kartą naujomis tarybinio gyvenimo sąjungos sudėtyje sąlygomis ir kaip turi būti organizuojamas mokyklos darbas ir jos gyvenimas, uiskino ir Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos pirmininkas Mečislavas Gedvilas 1941 m. kovo 22 d. Kauno mokytojų pasitarime. Jis pabrėžė, jog "Kiekvienas mokytojas turi gilintis į komunizmo idėjas, studijuoti marksizmo-leninizmo teoriją, būtinai reikalingą, norint suprasti komunistinio vaikų auklėjimo uždavinius ir surasti tinkamus jų ugdymo būdus" (3, p. 169-170).

Kartu pažymėtina, kad nauja ideologija mokytojams buvo skiepijama kulto režimui būdingomis priemonėmis: baime ir smurtu. Vien 1941 m. birželio 14 d. buvo suimta ir be teismo ištremta per 1000 mokytojų, t. y. kas 9-10 mokytojas. Daug mokytojų atleista iš darbo kaip netinkami. Pašalintų mokytojų vietas užėmė nauji, dažniausiai be pedagoginio parengimo žmonės. 1939-1941 m. buvo per 3500 naujai paskirtų mokytojų.

Pirmaisiais Tarybų valdžios Lietuvoje metais buvo pertvarkomos ir specialiosios vidurinės bei aukštosios mokyklos. Plečiamas specialiųjų mokyklų tinklas, ieškoma būdų didinti studentų, kilusių iš darbo liaudies, skaičių. Prie Vilniaus ir Kauno Vytauto Didžiojo universitetų buvo organizuoti parengiamieji kursai rengti darbininkų ir valstiečių vaikus studijoms, neturinti studentai gausiau negu iki šiol aprūpinami bendrabučiais, stipendijomis. Pertvarkomi aukštųjų mokyklų mokymo planai, programos, mokymo organizavimas. Pereita nuo dalykinės, nesesijinės sistemos prie grynai kursinės sistemos, privalomas tampa akademinis užsiėmimų (paskaitų, seminarų ir kt.) lankymas, organizuojamos įskaitos ir egzaminų sesijos. Taigi ir aukštosios mokyklos Tarybų Lietuvoje turėjo atitikti TSRS aukštosios mokyklos modelį. Švietimo ministerijos raštu aukštųjų mokyklų rektoriams nurodoma, "kad prasidėjus mokslo metams tos mokslo įstaigos visiškai atitiktų naujosios Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos kurybinio darbo reikalavimus" (4).

Hitlerinės okupacijos metais daug buvo grįžta prie Nepriklausomoje Lietuvoje buvusios mokyklos modelio (12-metė vidurinė mokykla, grąžintas religijos mokymas, pašalintas rusų kalbos, TSRS istorijos, Stalino konstitucijos dėstymas ir kt.) Įvesta nemažai naujovių: išplėstas vokiečių kalbos mokymas, mokymo turinys ir organizacija kupini provokiškos dvasios. Ša

linami iš mokyklų mokytojai - komunistai, komjaunuoliai, uždaromos mokyklos rusų, žydų, lenkų kalbomis, nustojo ėjęs ir viešintelis pedagoginis žurnalas "Mokykla ir gyvenimas". Daug mokytojų už nepaklusnumą okupaciniam režimui pašalinta iš mokyklų, ištremta į Vokietiją. Paskutiniaisiais okupacijos metais (1943) uždaromos visos aukštosios mokyklos Lietuvoje kaip bausmė už tai, kad akademinis Lietuvos jaunimas nestojo į vokiečių kariuomenę bei pagalbinius savisaugos dalinius. Per šias ir kitas akcijas labai nukentėjo aukštųjų mokyklų materialinė bazė, mokslininkų ir pedagogų kadrai.

Išvijus vokiečių okupantus, Tarybų Lietuvoje dėl Stalino kulto socializmas kuriamas "iš jėgos pozicijų", vėl naujojamas smurtas, jėga, prievartinė kolektyvizacija, areštai, masiniai trėmimai.

Daug žalos kuriant socializmą Tarybų Lietuvoje padarė ir nacionalinis lietuvių tautos uzurpavimas, centro nepasitikėjimas vietos gyventojais, netgi komunistais. Iš centro atsiųsto LKP CK antrojo sekretoriaus "... M. Guslovo vadovaujamo biuro kadru politikos dėka buvo pakeista beveik visi vadovaujantys partiniai bei tarybiniai darbuotojai. Net pačios paprasčiausios pareigos nebuvo patikimos vietos specialistams. Jie buvo pakeisti atvykusiais iš kitų respublikų. Vien 1945 metų balandžio mėnesį į respubliką atvyko 6116 darbuotojų. Respublikos partinė organizacija sparčiai augo, tačiau lietuvių procentas joje labai sumažėjo. (...) 1945 m. sausio 1 dieną lietuvių sudarė apie 36% bendro VKP (b) narių skaičiaus, 1946 m. sausio 1 dieną šis skaičius sumažėjo iki 26% (5).

Lietuvoje kilo ginkluotas pasipriešinimas, įgavęs ilgalaikį masinį pobūdį. Tokia įvykių raida skaudžiai palietė Lietuvos liaudį: karo ir pokario metais žuvo, pasitraukė į Vakarus bei buvo ištremta į Sibirą trečdalis Lietuvos gyventojų. Tuo pačiu labai nukentėjo ir liaudies švietimas. ypač mokytojų, į kurią buvo atkreiptas išskirtinis diktatorių dėmesys, siekiant palenkti ją į savo pusę, per mokyklą, mokytojus skiepyti savo ideologijų jaunajai kartai, visuomenei.

1949/50 m. m. skelbiamas visuotinis privalomas septynmetis mokslas, keičiama mokyklos struktūra: septynmetė - nepilna vidurinė, vienuolikametė - pilna vidurinė (5, p. 26), o nuo 1959/60 m. m. - aštuonmetė ir vienuolikametė. Atkuriamos spe-

šaliosios vidurinės ir aukštosios mokyklos. 1977/78 m. m. priimamas visuotinio privalomo vidurinio mokslo įstatymas, kuris įtvirtinamas TERE Konstitucijos 45 straipsnyje (7).

Šiais ir vėlesniais metais, siekiant didesnio ugdymo proceso mokykloje efektyvumo, tarybinė mokykla dažnai pertvarkoma: keičiamas mokymo turinys, formos, metodai, tobulinama mokymo bazė, įvairuojami auklėjimo būdai ir kt. Tačiau visos šios reformos dažniausiai "bukuodavo" ir nedavė numatytų rezultatų. Šito priežastis - diktatoriskas, skubotas organizuojamų mokyklos reformų pobūdis, administravimo, valios iš viršaus primetimas mokyklai, nesiskaitymas su pedagogikos mokslu, kuriam dažnai teko liaupsinti administracijos nutarimus ir įsakymus. Nemažą neigiamą vaidmenį suvaldino ir nepakankama materialinė-techninė bazė, neapgalvotas ir taip menkų lėšų, skirtų švietimui, švaistymas steigti kabinetus, gamybinio mokymo kombinatus ir pan.

Pertvarka, prasidėjusi 1985 m., pažadino visuomenės iniciatyvą visose visuomeninio gyvenimo srityse, tuo pačiu ir liaudies švietimo, mokyklų sistemos tobulinimo srityje. Sprendžiant mokyklų pertvarkos problemą atsisakyta spaudimo iš centro, direktyvinių nuroymų iš viršaus. Daugiau savarankiskumo suteikiama respublikoms, vietinėms taryboms, pedagogams.

Lietuvoje kuriami tautinės mokyklos koncepcijos projektai, skelbiamas švietimo įstatymas. Šiuose dokumentuose numatoma tokia mokyklos struktūra: pagrindinė dešiatmetė dviejų pakopų mokykla - 4 klasių pradinė, 6 klasių progimnazija, trečia pakopa - 2 klasių gimnazija, t. y. 4 + 6 + 2 = dvylikametė mokykla. Progimnazijos pagrindu kuriamos profesinės technikos mokyklos, gimnazijos - specialiosios vidurinės bei aukštosios mokyklos.

Pagrindinėje mokykloje suteikiami bendrojo lavinimo pagrindai, gimnazijos diferencijuojamos pagal šiuos profilius: humanitarinį, matematikos ir fizikos, chemijos ir gamtos, techninį ir ekonominį.

Mokiniai galės rinktis mokyklos profilį pagal savo gabumus bei polinkius.

x

x x

Karo ir pokario neramumų metais nukentėjo labai daug mokytojų (žuvo, ištremta, atleista iš darbo ir pan.). Tuo tarpu plėtėsi mokyklų tinklas, didėjo mokinių skaičius. P tėl labai truko

mokytojų. Mokyklose, švietimo sistemoje dirbo daug tinkamai neparengtų pedagogų. Vien 1951/52 m. m. pedagoginį darbą mokyklose pradėjo dirbti 1038 abiturientai.

Buvo rūpinamasi mokytojų kadry rengimu. Tarybų Lietuvoje jau 1944/45 m. m. veikė 8 mokytojų seminarijos (nuo 1948 m. - 10), kuriose buvo rengiami pradinųjų mokyklų mokytojai. 1944 m. atkuriamas hitlerinės okupacijos metais uždarytas Vilniaus pedagoginis institutas, kuriame rengiami aukštesniųjų klasių mokytojai. Steigiami mokytojų institutai (1946 m. Klaipėdoje, 1948 m. Šiauliuose, 1951 m. Vilniuje), rengiantys septynmečių mokyklų mokytojus. Atskirų dalykų mokytojus rengė ir kitos aukštosios mokyklos, atkurtos pokario metais: Vilniaus universitetas, Vilniaus dailės institutas, Lietuvos konservatorija, Lietuvos žemės ūkio akademija, Kauno politechnikos institutas, Lietuvos valstybinis kaimo kultūros institutas Kaune ir kt. Dalykiniai, ypač idėjiniai politiniai, dirbančių mokyklose mokytojų kvalifikacijai kelti buvo sistemingai organizuojami kvalifikacijos kėlimo kursai. Pavyzdžiui, vien 1945 m. šiuose kursuose mokėsi 1433 mokytojai (818 pradinųjų, 615 vidurinių mokyklų) (8, p. 37-38). Tačiau kursuose pagrindinis dėmesys buvo skiriamas mokytojų idėjiniam politiniam, o ne dalykiniam švietimui.

Intensyviai plešiant mokytojų rengimą, netrukus kvalifikuotų pedagogų kadry poreikiai buvo patenkinti ir vėliau pedagoginių (taip ima vadinti mokytojų seminarijas nuo 1951 m.) mokyklų, rengiančių mokytojus, skaičius mažinamas. Šiandien beliko trys mokyklos, kuriose rengiami pedagogų kadrai ikimokyklinėms auklėjimo įstaigoms, uždaryti mokytojų institutai (1956 m. Klaipėdoje). Šiaulių mokytojų institutas pertvarkomas į pedagoginį, o Vilniaus mokytojų institutas, rengęs mokytojus lenkų mokykloms, sujungiamas su Vilniaus pedagoginiu institutu.

Tačiau ir šiomis sąlygomis daug Lietuvos pedagogų aktyviai sprendė mokymo turinio (žinių, mokėjimų) sisteminimo ikimokyklinėse auklėjimo įstaigose (R. Andriekienė, Z. Kontautienė ir kt.); pradinėse klasėse (P. Augutis, A. Grabauskienė, S. Viničiūvičius), vidurinėse mokyklose (V. Bernotas, A. Juodaitytė, V. Rajackas, J. Rimkutė, J. Vaitkevičius ir kt.), aukštojoje mokykloje (P. Berukštienė, D. Milkevičienė, P. Jucevičienė ir kt.) klausimus. Žinių, mokėjimų sisteminimo mokymo procese problemas autoriai glaudžiai siejo su mokinių protinių gebėjimų

мц, pasaulėjautos formavimu (P. Juocevičienė "Основы модульного обучения" (1989), V. Ražackas "Įsitikinimų ugdymas" (1986), J. Vaitkevičius "Mokinių žinių gilinimas mokymo procese" (1968) ir kt.

Respublikos pedagogai nemažai nuveikė sprenddami bendruosius ugdymo klausimus, parengė originalių darbų: "Pedagogika" (B. Bitinas ir kt., 1981), "Mokymo procesas" (J. Vaitkevičius, 1985), "Pedagogikos pagrindai" (L. Jovaiša, J. Vaitkevičius, I tomas . 1987, II tomas 1989) ir kt. Šiuo metu nesitenkinama senais mokymo planais, programomis, kuriama savita mokyklos sistema ir mokymo turinys, atitinkantis tautinę ir pasaulinę švietimo partitą, jis sudaromas mokymo integracijos bei diferenciacijos principų pagrindu. Mokyklos pertvarkai ypač pasižymėjo M. Lukšienė, L. Tupikienė ir kt.

Lietuvos pedagogai išreiškė ir originalių moksleivių auklėjimo minčių. J. Laužikas atliko tyrimų ir parengė vertingų darbų apie mokinių ugdymą mokykloje. Pratydamas ankstesnius tyrimus, parengė monografiją "Mokinių valios ugdymo bruožai" (1965). B. Bitinas nagrinėjo mokinio tapimo socialiniu fenomenu procesą, tyrė šio proceso varomąsias jėgas, išskyrė tris pagrindinius struktūrinius elementus: veiklą, bendravimą, santykius "Auklėjimo proceso struktūra", 1984, "Auklėjimo teorijos ir metodikos klausimai", 1986). Atliekami tyrimai, skelbiami darbai dorovinio moksleivių auklėjimo, jaunimo idealo formavimo, tarpusavio bendravimo ir kitais klausimais (V. Aramavičiūtė, E. Dzenuškaitė).

Nemaža vietos Lietuvos pedagogų darbuose, ypač pastaraisiais metais, užima pedagoginės minties bei mokyklos istorijos tyrimai. Čia pažymėtinos dvi kryptys: Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties ir užsienio pedagoginės minties tyrimai.

Pirmoji kryptis (J. Laužikas, M. Lukšienė, M. Karčiauskienė ir kt.) nagrinėja iki šiol mažai ar visai nenušviestą Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties raidą. Tai originalūs darbai, atskleidžiantys Lietuvos liaudies švietimo kelius, pedagoginės minties raidą, jos ištakas, ryšius su pasauline pedagogine mintimi. Ypač originaliai pedagoginės minties raidą Lietuvoje XVIII-XIX a. nušviečia M. Lukšienė, pedagoginę mintį interpretuodama bendrame Lietuvos ir pasaulinėje kultūros fone ("Lietuvos švietimo istorijos bruožai", 1970, "Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje", 1985). Skausmingą Lietuvos švietimo

laikotarpį, kai caro valdžios buvo uždraustas lietuviškas raštas ir lietuviškos mokyklos XIX a. II-oje pusėje; nagrinėja M. Karčiauskienė ("Mokykla ir pedagoginė mintis Lietuvoje XIX a. II pusėje", 1983). J. Laužikas nušviečia pradinio mokymo problemas Nepriklausomoje Lietuvoje. Šių ir kitų pedagogų pastangomis 1983 m. išleistas apibendrinantis Lietuvos švietimo ir pedagoginės minties raidą nuo seniausių laikų iki 1918 metų kolektyvinis darbas "Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai".

Nemažai dėmesio skiriama užsienio bei rusų ir tarybinės mokyklos ir pedagoginės minties tyrinėjimams. Ryškiausias įnašas - jau leidžiama serija "Pedagogikos klasika" (25-30 tomų). Čia nagrinėjami svarbiausi pasaulio, rusų, tarybinių ir Lietuvos žymiausių pedagogų darbai, skelbiamos pagrindinės jų mintys nuo seniausių laikų iki mūsų dienų.

Kaip matyti, istorijos vingiuose į švietimo darbą įsitraukė pagrindinės Lietuvos pedagogų jėgos.

LITERATŪRA

1. Tarybų valdžios atkūrimas Lietuvoje 1940-1941 metais / Dokumentų rinkinys. - V., 1965.
2. Vyriausybės žinios. - 1940. - Nr. 424, 727.
3. Gedvilas M. Lemiamas posūkis. - V., 1975.
4. Lietuvos TSR centrinis valstybinis archyvas. - F. 631, ap. 23, b. 5, l. 151.
5. Medvedevas R., Jermakovas D. Stalino emisaras // Komjau-nimo tiesa, 1989. - Rugs. 11.
6. Lietuvos komunistų partijos (bolševikų) VI suvažiavimo rezoliucija. - V., 1949.
7. Конституция (основной закон) Союза Советских Социалистических республик. - М., 1977.
8. Kašauskienė V. Lietuvos KP vaidmuo pertvarkant mokymo-auklėjimo darbą respublikos mokyklose // LKP istorijos klausimai. - V., 1971. - T. 11.